

Sašo Jerše

Pota k zgodovinskemu spoznanju našega časa

V dneh med 3. in 5. oktobrom 2016 je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani potekala konferenca, na kateri so izbrani študentje zgodovine s petih srednjeevropskih univerz predstavili teme svojih doktorskih nalog, pri čemer so bila v središču njihovih zanimanj obdobja predmoderne in paradigme zgodovinopisja, ki naj omogočajo njihovo spoznavanje in razumevanje. Zbrali so se študentje Thomasa Winkelbauerja in Martina Scheutza z Univerze na Dunaju, Gabriele Haug-Moritz z graške univerze ter Arna Strohmeyerja s salzburške in Andrása Forgó z univerze Eötvös Loránd v Budimpešti, sodelovala pa je tudi moja študentka. Na podlagi njihovih izvrstnih predavanj in navdihujočih razprav z njihovimi profesorji, ki so jim sledile, je nastala knjiga, ki je sedaj pred nami.

Od konference pa do izida knjige je preteklo predolgo časa, še več bi ga preteklo, če bi pri njeni izdaji s svojim velikim angažmajem ne sodelovali avtorji razprav in njihovi mentorji pa tudi Filip Draženović, na čigar predanost in zanesljivost se je vedno lahko zanesti. Vsem se lepo zahvaljujem. Dnevi zgodnje jeseni, v katerih je potekala konferenca, so bili zares lepi, koristni in navdihujoči, prav prešerni. Koristno in navdihujoče je, verjamem, tudi branje razprav te knjige.

Navdušujoč je že pogled na kazalo, ki kaže na veliko raznolikost tem doktorskih nalog in s tem nujno povezano veliko raznolikost paradigem, ki se zgodovinarjem ponujajo na razpolago pri njihovem proučevanju preteklosti, in ki naj slednjič vodijo k zgodovinskemu spoznanju. Katere so torej te paradigme? Kakšne so njihove spoznavne možnosti? Kje so njihove meje in kako jih nemara presegati? In kaj poleg obvladovanja zgodovinopisne paradigme se še zahteva od zgodovinarja na njegovi poti k zgodovinskemu spoznanju?

V svojem pogovoru z Golom Mannom, v katerem sta si naproti stala pesnik-pripovednik na eni strani in galijotska figura nemške socialne in strukturne zgodovine, je moral Hans-Ulrich Wehler slišati tudi ta stavek: „Die Historie ist eine Kunst, die auf

Kenntnissen beruht, und weiter ist sie gar nichts.“ Wehlerju stavek seveda ni mogel biti všeč in mnogim drugim tudi ne – „Ne umetnost, znanost, čisto prava znanost je zgodovina!“, je bil njihov klic – in tako se je v drugi polovici 20. stoletja pahljača zgodovinskih zanimanj in zgodovinopisnih znanstvenih pristopov na široko razprla. Galerija zgodovinopisnih paradigem je tako danes zares dolga in raznovrstna in vse potrjujejo Mannovo misel. Potrjujejo tudi misel druge galijotske figure zgodovinopisja 20. stoletja, francoskega zgodovinarja Luciena Febra, da je zgodovina najprej in predvsem umetnost misliti.

„Z zgodovino je kot z vsako drugo vedo. Potrebuje dobre delavce in dobre delovodje, ki so sposobni pravilnega izvajanja del po načrtih, ki jih je izdelal nekdo drug. Potrebuje tudi nekaj dobrih inženirjev. In ti morajo na stvari gledati z višje točke in ne z dna zidu. Risati morajo načrte, velike, širše načrte – za njihovo izpeljavo pa bodo kasneje poskrbeli dobri delavci in dobri delovodje. Za risanje velikih, širnih načrtov pa so potrebni veliki in širni duhovi. Potrebno je jasno videnje stvari. Potrebno je delati v skladu s celotnim gibanjem časa. Čutiti je treba stražnki odpor do majhnosti, povprečnosti, bornosti, nazadnjaštva. Z eno besedo, treba je znati misliti.“

Toda kaj pomeni misliti v 21. stoletju? Misli, ki jih v svojih razpravah, zbranih v tej knjigi, razvija najmlajša generacija srednjeevropskih zgodovinarjev, so navdihujoče in pomembne. Pozornemu bralcu bo to zlahka očitno. V svojih razpravah doktorandi posegajo po temah socialne in kulturne zgodovine, zgodovine idej ter mentalitet in gospodarske zgodovine. Njihove razprave seveda ne dajejo končnih, včasih niti ne kakršnih koli odgovorov, toda že večšina oblikovanja vprašanj doktorandov je impresivna. Je v času vsesplošne in vsakršne, kot se danes zlahka lahko zdi, negotovosti in dvoma od mladega znanstvenika, od človeka sicer, mogoče pričakovati več? Misliti danes ne pomeni iskati gotovosti, saj te iskrenemu in resnicoljubnemu človeku danes pač ni več mogoče najti. Misliti pomeni danes predvsem loviti ravnotežje v dvomu. In kaj je pri tem iskrenemu in resnicoljubnemu človeku lahko v večjo pomoč kot dobro vprašanje, še prav posebej, če je dobro zastavljeno in zastavljeno ob pravem trenutku in še pravočasno?

Zastaviti si dobro vprašanje je tako najprej dokaz obvladovanja umetnosti pa tudi umetnosti mišljenja, zastaviti dobro vprašanje ob pravem trenutku in v upanju, da je vprašanje zastavljeno še pravočasno, pa tudi. Je izraz umetnosti, umetnosti političnega mišljenja. Je dokaz poguma tistega, ki sprašuje, ki dvomi, ker misli. Misliti v 21. stoletju pomeni torej predvsem dvomiti. In za to je potrebno svojevrstno junaštvo.

Naš čas je sicer čas dvoma. Naj začnemo na lastnem dvorišču in naj si skupaj z nemškimi zgodovinarjem Rudolfom Vierhausom zastavimo vprašanja, ali je zgodovinska

veda danes že v stanju, da zares pojasni historične fenomene 20. in zgodnjega 21. stoletja? Da je tudi ta zgodovinski čas – enako kakor druge zgodovinske čase – razumevati kot obdobje *sui generis*, tj. kot svojevrstno kulturno entiteto, je dejstvo, ob katerem je v zgodovinopisju mogoče najti širše soglasje. Enako kakor nemara tudi ob tezi, da razvoj epistemologije zgodovinske znanosti nikakor ni zaključen. Potem ko se je v 20. stoletju zgodovinopisje na široko, z velikimi angažmaji in impresivnim izplenom odprlo svojim „sorodnim vedam“, zlasti sociološkim vedam, antropologiji in geografiji, so v 21. stoletju pred njim novi spoznavnostni horizonti, h katerim se zgodovinopisje more obrniti ob pomoči in v sodelovanju s filozofijo in primerjalnim jezikoslovjem, psihologijo, digitalnimi vedami in nevroznanostmi. Da je npr. spomin – ali natančneje memorija kot vozlišče osebnih spominov in kolektivega spomina skupnosti, impregnirano z vladajočim oblastnim diskurzom – le ena izmed individualnih ali kolektivnih nevroz, je seveda le precej drzna kavarniška teza, pa vendar je vsaj od študij Maurice Halbwacha naprej znano, da so pri oblikovanju tako spomina skupnosti kakor tudi spomina posameznika vselej na delu zavedne in nezavedne, racionalne in iracionalne strategije in procesi pa tudi njihova patologija, ki more posameznika ali skupnost držati v svojevrstnem spominskem krču in strahu, v svojevrstni disfunkcionalnosti spomina, iz katerega slednjič nujno izzidejo „prizadeti“ in „ranjeni“, skratka bolni spomini pa tudi spomini, ki jih ne moremo označiti drugače kot agresivni spomini.

In naj se ozremo onkraj lastnega dvorišča in se vprašamo po mestu, ki ga utegne v 21. stoletju imeti zgodovinopisje. Kakšno naj bo mesto zgodovinopisja v času industrijske revolucije 4.0 in z njo povezane globalizacije 4.0, kakšno mesto mu utegne biti dodeljeno in odmerjeno? Kakšno zgodovinopisje bo od zgodovinarjev zahtevalo naše stoletje? Najmanj, kar je zaenkrat mogoče z gotovostjo reči, je, da je tudi čas zadnje industrijske revolucije, ki jo vzpostavlja umetna inteligenca in ki v zaletu pravkar poteka, in z njo povezani globalni politični, ekonomski in družbeni premiki, preskoki in preigravanja, historično izrazito specifično obdobje. Medtem namreč ko se je imel doslej človek tri polja soočanj, namreč polje soočanj s samim sabo, nato polje soočanj s svojim bližnjim in svojo oblastjo in slednjič polje soočanj z naravo, se mu z našo dobo odpira novo polje soočanj, namreč polje soočanj z umetno inteligenco. S tem se pred človekom vzpostavljajo povsem novi izzivi in predenj postavljajo povsem nova vprašanja. In od odgovora na ta vprašanja bo menda odvisno, kot piše oxfordski filozof Nick Bostrom, ali ne bodo to nemara zadnja vprašanja, ki si jih bo človek, beri: človeška vrsta kot jo poznamo, še zastavil. Ne bodo, tudi to je najmanj, kar je mogoče reči.

Adam se je uprl Stvarniku, Antigona Kreonu, Tomaž Akvinski je zavračal zemeljske zakone, da bi se lahko podvrigel nebeškimi. Etc. Etc. Današnji človek pa naj bi ob prisilah umetne inteligence ne mislil na upor? Zgodovina ponuja dovolj zgledov, da trdimo nasprotno. Čas, kateremu so posvečene razprave te knjige, je čas nenehnih kmečkih

uporov, ki le v polju oblastnega diskurza niso spremenili ničesar, in tako tudi niso spremenile narave oblasti, ki vedno teži k zaničevanju, še več, zanikanju človeka. In tako je npr. Henry David Thoreau v 19. stoletju moral pozivati k državljski nepokorščini, in sufražetke so se upirale belim moškim, enako Martin Luther King, grof Stauffenberg se je uprl Führer-ju, LGBTQ posamezniki in skupine so se upirali in se še morajo upirati vsemu, kar zapovedujejo farizejstvo, filistrskost, malomeščanskost pa tudi povsem vsakdanja neumnost. Etc. Etc. Današnji človek, ki more biti le malo nižji od angelov, kot bi dejal Pico della Mirandola, pa naj bi se brez priložnosti za boj, brez možnosti za boj za drugačen ustroj sveta in brez upa zmage predal ali bolje izročil umetni inteligenci, kot lamentirajo polki površnih komentatorjev našega časa? Še več, priličil naj bi se ji? In se ob njej odpovedal vsakršnemu dvomu? Ne bo se. Tudi to je najmanj, kar je mogoče reči. Tudi soočanje z umetno inteligenco, historično specifičnostjo našega časa, odpira polje upora. A na tem polju zaenkrat še ni videti junakov.

Ob vsem tem gre za izrazito politična vprašanja in politične izzive. Gre namreč za vprašanja o svetu, v katerem živimo in kot ga poznamo, in političnih entitetah, v katerih živimo in kot jih vedno manj poznamo. Vsaj v našem zahodnem svetu in še prav posebej v Srednji Evropi je v našem času razkorak med ustavno normo in politično stvarnostjo čedalje večji. Živimo v postdemokratskem času, v političnih entitetah mešane ustave, „mixed constitution“, v katerih se srečujeta in medsebojno izzigravata demokratični in oligarhični princip. To dejstvo, kot se zdi, ostaja spregledano, s tem pa ostaja spregledano tudi sicer vedno bolj očitno in trdno dejstvo, da se polje političnega, tj. polje, kjer se sprejemajo odločitve, ki so zavezujoče za vse člane politične skupnosti, zapira. Dandanašnji človek postaja vse manj državljan in vse bolj podložnik. Tudi to dejstvo ostaja, kot se zdi, danes povsem spregledano.

In zakaj se zdi, da ostaja ne zares pripoznano še neko drugo, recimo mu naravno dejstvo, na katerega je nedavno opozoril nemški zgodovinar Philipp Blom, namreč, da človek ni dvignjen nad naravo, pač pa je del nje, in da človek ni krona stvarstva, pač pa je del narave, ki lahko obstaja tudi brez človeka?

Vsa ta dejstva, enako kakor tudi dejstvo, da ta dejstva ostajajo, kot se zdi, spregledana, seveda niso brez vpliva na znanosti, tudi zgodovinske znanosti, njihov družbeni položaj, njihov ustroj in spoznavnostne možnosti, in vsa ta dejstva seveda ne bodo ostala brez posledic zanje. Namreč tudi široka paleta zgodovinskih zanimanj, dolga in bogata galerija zgodovinopisnih znanstvenih pristopov in siceršnja epistemološka odprtost, kakršno izpričuje sodobno zgodovinopisje, so historična dejstva, in takšna zato, ker je zgodovinopisje v zadnjem stoletju lahko obstajalo in se živahno razvijalo v političnem ali bolje ustavnem redu, ki je bil liberalen in pluralen. V takšnem političnem redu ali vsaj prividu le-tega so se razvijali novi zgodovinski pristopi in hodilo se je po novih poteh k zgodovinskemu spoznanju. Ali povedano drugače, takšna so historična dejstva v zvezi z razvojem in ustrojem sodobnega zgodovinopisja zato, ker je v demokratičnem,

liberalnem in pluralnem ustavnem redu veljala veljala, denimo, maksima iz Državnega osnovnega zakona o splošnih pravicah državljanov iz leta 1867, ki je zapisana v stopnišču Novega inštitutskega poslopja univerze na Dunaju: „Die Wissenschaften und ihre Lehre sind frei.“

In kakšno bo zgodovino pisje v času, ki se napoveduje oziroma je že prišel, namreč postdemokratskem času zožene pluralnosti in liberalnosti, ki peša? Nihče tega nemara ne ve bolje kot zgodovinarji. In ob tem nas je lahko strah, strah predvsem nas samih. Tudi zgodovinarji nismo, drugače kot mislijo najglasnejši med nami, krona stvarstva.

Toda zaenkrat še stojimo pred kulisami demokratičnega, liberalnega in pluralnega ustavnega reda. In stati pred kulisami zahteva dobro igro, dober tekst, predvsem pa dobra vprašanja, ki so lahko še prav posebej dobra, če so zastavljena ob že preteklih izkušnjah, treznih slutnjah prihodnosti in drznih sedanjih upanjih, ki jih je vse rodilo dobro mišljenje, in če so zastavljena ob pravem času. Ali ima naš čas dobre političarke in politike in dobre državljanke in državljane, bo pokazal in jim sodil Kronos. Dobre zgodovinarke in zgodovinarje je našemu času podarila Klio in mu s tem nakazala na pota k spoznavanju našega časa. Dokaz za to je ta knjiga.